

ZARIJE NUREDINI
SHPRESA DORDA
SINDORELA DOLI-KRYEZIU

**GLOBALIZIMI NDËRGJUHËSOR NË KOSOVË, SHQIPËRI DHE
MAQEDONI**

Objekt studimi i këtij punimi është gjuha e sotme shqipe në Shqipëri, në Kosovë dhe në Maqedoni, përballë futjes së fjalëve të huaja të panevojshme. Ky është një shqetësim jo i ri por i hershëm sa vetë gjuha dhe sot ka marrë përmasa të mëdha dhe pa arsye të vlefshme.

Për këtë temë kemi studiuar çfarë është shkruar dhe folur deri tani, kemi bërë vëzhgime veç e veç në të tri shtete si në Shqipëri në dy gazeta të ditëve të sotme dhe të disa viteve më parë duke parë sa janë fjalët e huaja të përdorura, nëse janë shtuar apo pakësuar numri i huazimeve të panevojshme, emërtimi i mjediseve publike dhe ajo çfarë kemi dëgjuar çdo ditë në radio, TV dhe bisedat e përditshme.

Është bërë një vëzhgim në Kosovën e pasluftës ku është paraqitur dukuria e quajtur slleng tek adoleshentët kosovarë që e kanë futur në fjalorin e tyre të përditshëm. Kjo dukuri ka të bëjë me inferioritetin e tyre që ata dinë të flasin gjuhën angleze dhe ta inkorporojnë vend e pa vend në gjuhën shqipe, apo thjesht është pasojë e globalizmit që po ndikon tek të gjitha gjuhët e botës pos anglishtfolëseve.

Si dhe në Maqedoni, ku e dimë se aty ka ndikim edhe bilinguist të të dy gjuhëve komplet të ndryshme, gjuhës shqipe dhe asaj sllave-maqedonishte. Se sa ka ndikuar gjuha sllave tek shqipfolësit, po ashtu edhe gjuha globale angleze, do t'i paraqesim përmes shembujve të ndryshëm në dy qytetet e Maqedonisë, Shkup dhe Tetovë.

Në këtë punim do të trajtojmë çështje të tilla si: si është gjendja e gjuhës shqipe sot, pse janë futur kaq shumë fjalë të huaja, cilat janë rrugët e futjes dhe çfarë mund të bëjmë për ta zvogëluar këtë fenomen.

Shqipëria, Kosova dhe Maqedonia janë vende me një popullsi që kanë përjetuar histori të ndryshme në rrjedhë të kohëve, por e rëndësishme është qenësia e një gjuhe të përbashkët, thesar ky të cilin e kemi për detyrë ta ruajmë mirë. Tashmë nuk duhet të luftojmë kundër ndokujt, por thjesht kundër dëshirës sonë, dalë këto vitet e fundit për ta shpërfytyruar atë me shumë fjalë të huaja të panevojshme. Them fjalë të huaja të panevojshme për të bërë dallim nga huazimet e tjera për të cilat gjuha shqipe i ndjen të nevojshme për t'i përdorur, pasi nuk ka fjalë të vetat.

Në të tre vendet vitet e fundit është vënë re një prirje e shqipfolësve që të përdorin sa më shumë fjalë të huaja pa asnjë arsye të llogjikshme. Shumica e tyre përgjithësisht janë marrë nga anglishtja, italishtja, turqishtja, sllavishtja dhe më pak frëngjishtja.

Kjo nuk e ndihmon aspak komunikimin, pra gjuha nuk e kryen plotësisht funksionin e saj për të ndihmuar njerëzit të kuptohen me njëri-tjetrin, sepse shpesh herë këto fjalë nuk përdoren saktë.

Dihet se në leksikun e shqipes standarde në të folur, kanë zënë vend edhe huazimet e ndryshme, si pasojë e ndikimit të fuqishëm të anglishtes në rrethanat e sotme të globalizimit. Të tilla kemi pasur prej shumë kohësh, që nga fillimi i shekullit të kaluar, p.sh. basketboll, boks, bluz, futboll, golf, jaht, klub, kloun, kongresmen, marins, miting, penalti, piknik, pulovër, ring, sandviç, slogan, start, stop, uiski, xhol, etj., këtu janë fjalë që s'janë shtuar fjalët e formuara prej këtyre termave.

Importimi apo zëvendësimi i fjalës së re në gjuhën marrëse mund të ndikojë në tre mënyra¹.

1. Kuptimi i fjalës së re mund të ngatërrohet me kuptimin që ka ekzistuar më herët në gjuhën marrëse;
2. Fjala që ka ekzistuar më parë në gjuhën marrëse mund të zhduket;
3. Fjala e re dhe fjala e vjetër mund të mbijetojnë secila po me kuptim të veçantë.

E dimë që fjalët e huazuara në të shumtën e rasteve pësojnë ndryshime në gjuhën marrëse dhe quhen zëvendësim, kurse ato që nuk pësojnë ndryshime quhen të importuara.

Problem është edhe drejtshkrimi i huazimeve, ku ato i gjejmë të shkruara si në gjuhën nga kanë ardhë, po që nga aspekti fonetik janë të papërshtatshme, p.sh. floppy, boss, advocacy, web, window, etj.

Kemi rastin e moslakimit të emrat e përveçëm si ndikim i huaj, ku dihet nga struktura gramatikore e gjuhës shqipe që nuk lakohen si pasojë e ndikimit të huaj. P.sh.: fjalët "Watson", "Jeopardy", "Galaxy" ("Koha ditore", e datës 16 janar '11, f. 20), "Jimmy Cartes", ose titulli (po aty) "Miqte e kujtojnë me humor Holbrooken", që pason me emrat e politikanëve "Hilary Clinton", ose "Blair ngulmonte për ndërhyrje tokësore në Kosovë", "Ambasadori i SHBA-së në Prishtinë Christopher Dell", "Intervistë me Pieter Feith", etj.

Raste të huazimeve të huaja edhe kur ekzistojnë fjalët në gjuhën shqipe që kanë të njëjtin kuptim, p.sh. "U caktua bordi këshillues", "Ishte një njeri mjaft i ndjeshëm dhe mjaft sensibil", "Ishte një tentativë për orvajtje...", "U implementua dhe u zbatua plani tre mujor", "Prioritet me përparësi kishin minoritetet në Kosovë...", etj.

¹ Uanrah Juriel, "Interferenca leksikore", *Ndikime Ndërgjuhësore*, përgatitur nga Vesel Nuhiu, Rilindja, Prishtinë, 1990, f.74-79.

Po ashtu kemi huazime me prapashtesa **ment**, që janë futur në aspektin gramatikor, p.sh. “Apartament”, “Departament”, “Statement = steitmenti”, etj.

Huazimet me prapashtesa **post** që në shqipe shumë bukur e kemi fjalën **pas**. P.sh. “U mbajt fjala post-mortem për ...”, “Studimet postuniversitare...”. Kemi prapashtesën **super**, p.sh. “Superman”, “Superfamilje”, etj.

Huazime të fjalës **bi**, p.sh. “Bilateral”, “Biseksual”, “Bipartiak”, etj.

Kemi huazime edhe nga kompozitat dhe fjalët e përbëra, që ekzistojnë tri lloje të tyre:

1. Elementet e kompozitës mund të huazohen, p.sh. “Spiderman”, “Autostop”, “Autostradë”, etj.
2. Elementet e fjalës së përbërë të huazuar që mund të zëvendësohen në gjuhën shqipe, p.sh. “No problem” (S’ka problem), “OK” (mirë), etj.
3. Elementet mund të barten në gjuhën marrëse, kurse të tjerat zëvendësohen.

Ekzistojnë disa thyerje të normës leksikore me fjalë të huaja, që janë si ndikim i globalizimit gjë që shmangen nga norma leksikore. P.sh. “Anomali ishte kjo punë”, “Ky njeri ka një eksperiencë të madhe...”, “Siç po shikoni është paraqitur një violencë tek kjo familje”, “U shkatërrua definitivisht”, “Definitivisht kishte manipulim votash” (të gjitha këto janë marrë nga mediet tona).

Kemi mediat tona, p.sh. “Amazing be njiri”, “Pro et contra”, “Hit-parade”, “Miss Kosova”, “Top Fest”, etj.

Emërtimet e sipërmarrjeve tregtare e industriale, stacioneve televizive, etj. P.sh. Z-Mobile, Digitalb-telecom, PCB (Procredit Bank), Raiffeisen Bank, etj.

Duke qenë shqiptarë, duke jetuar në vendin tonë, pse duhet të mësojmë disa gjuhë të huaja për të arritur një komunikim të saktë me bashkëkombasit tanë?

Më poshtë po rendis disa shembuj të huazimeve të panevojshme nga gazetatat e tre vendeve:

“Tentova t’i thërrisja atij për ndihmë, por nuk kisha fuqi” Gazeta “Shqip” 14 qershor 2012, f. 7 (U mundova t’i thërrisja atij për ndihmë, por nuk kisha fuqi).

“Zgjedh një president kukull, duke avancuar projektin e tij”. Gazeta “Shqip” 14 qershor 2012, f. 9 (Zgjedh një president kukull, duke përparuar, ecur përpara me projektin e tij)

“Mund të ketë komplikime” Gazeta “Bota sot” f. 5 (Mund të ketë ndërlikime). “Ka indikacione (shenja) që marrëveshjet do të arrihen para se palët të takohen publikisht” Gazeta “Koha” 31 gusht 2012 f. 8.

Ndërsa, kosovarët po t’i dëgjojmë në rrugë, në shkolla apo në media televizive, do të hasim me disa mangësi dhe përzierje kodesh që kanë ngelur që para luftës së Kosovës (1999). P.sh. në fakultete: “N’sa ora është

provimi”?, duhet të thuhet “Në cilën orë është provimi?” (pra, është përkthyer nga serbishtja -U koliko sati je...- përkthimi direkt nga serbishtja është – Në sa ora është-, pra e ngjashme me të folurën e kësaj studenteje), ose në dyqanet e ndryshme “ Këta xhempera (serbisht) janë tash in (këtu kemi edhe huazimet nga anglishtja, tipike e pas luftës së Kosovës), po ta kthenim në shqipen standarde do të ishte “Këto triko janë në modë tani”, (ku edhe fjala triko është me origjinë franceze, po që është futur në shqipen standarde që ekziston në fjalorin e gjuhës shqipe si veshje e sipërme e trashë që bëhet me thurje²).

Po ashtu përkthimi i gabuar nga serbishtja e fjalës ‘kyç’ (kuptimi i saj është përkthyer nga kjo gjuhë), që po përdoret shumë në të folurën tonë, si në media, në shoqëri, nga politikanët e ndryshëm etj. P.sh. “ka ardhë koha të kyçemi me kombëtaren e Shqipërisë”³, ose “Sipas ekspertëve, prindërit nuk kanë kohë të mjaftueshme të merren me fëmijët... prandaj aparati televiziv i kyçur non-stop shihet si një zgjidhje ideale”⁴. Fjala kyç, ka kuptimin në shqip si – mbyll diçka me kyç (e kyçi derën, dollapin apo sirtarin); kyçur- i mbyllur me kyç; dyqani rrinte kyçur⁵ (në të folurën tonë është marrë nga serbishtja “ukljucitise” (të lidhesh). Këtu e përdorin me kuptimin e kundërt, pra nëse e përdorim ashtu si duhet, shembujt e mësipërm do të merrnin këtë kuptim: “ka ardhur koha të mbyllemi me kombëtaren e Shqipërisë”, ose tjetra: “Sipas ekspertëve, prindërit nuk kanë kohë të mjaftueshme të merren me fëmijët... prandaj aparati televiziv i mbyllur non-stop shihet si një zgjidhje ideale” (që më parë e kishte fjalën për lidhjen e TV, që të jetë i hapur non-stop).

Pra, në Kosovë ka një dallim kuptimesh si pasojë e përkthimit direkt nga serbishtja, që po mundohemi t’i eliminojmë. Në trevat e Maqedonisë ku jetojnë shqiptarët huazimet leksikore sllave kanë depërtuar përmes institucioneve, kontaktit me institucionet dhe përmes bashkëjetesës.

Në mungesë të shkollimit, në mungesë të administratës në gjuhën amtare, kjo vjen si pasojë e joinstitucionalizimit të gjuhës shqipe si gjuhë zyrtare. Brezi i vjetër, me përjashtime edhe brezi i ri, disa turqizma i kanë zëvendësuar me sllavizma, si: kadija-sudija, devrije-cuvar, aza-odbor, astahane – bollnicë etj. Për një numër të madh të moshës së re, shumë fjalë turke janë të panjohura, por sllavizmat edhe sot e kësaj dite janë prezente te çdo shqipfolës këtu në Maqedoni, ku nën ndikimin e institucioneve sllave, ku popullata vazhdimisht ka pasur nevojë të drejtohet në sportelet e administratës shtetërore, dhe vazhdojnë ato emërtime t’i përdorin si në gjuhën e

² *Fjalori i shqipes së sotme*, Tiranë, 2002, f.1363, si dhe në fjalorin e Mikel Ndrecës, *Fjalor fjalësh e shprehjesh të huaja*, Rilindja, Prishtinë 1986, f. 709 (ku shkruan, fr. tricot- thurje) veshje e sipërme e trashë, që bëhet me thurje.

³ Marrë nga emisioni “Kush do të bëhet milioner” nga F. Vokrri, dt. 17.1.2011.

⁴ Gazeta ditore “Kosova sot”, 30.1.2011, f. 19.

⁵ *Fjalori i shqipes së sotme*, Tiranë, 2002, f. 640.

administratës, si p.sh. për certifikatë të lindjes, thotë izvod, për vërtetim-potvrd, për infermieren-sestra, për nënshtetësinë-drzhavjanstvo, për vulë-pecat, e kam dëgjuar nga një student i im duke thënë: A është dekani këtu me ma pecatit ckët potvrdën. etj.

Kjo pjesë e leksikut si imponim i gjuhës zyrtare ka depërtuar kudo, duke përfshirë edhe njerëzit që vinin nga viset malore e që nuk kishin asnjë bashkëjetesë me sllavët, asnjë kontakt tjetër miqësor e fqinjësor me ta, gjatë kontaktit me administratën që ishte dhe vazhdon të jetë në gjuhën sllave për t'i shenjuar edhe mjetet më të thjeshta, sic janë: bollnic, opshtinë, mesna kancelaria, sud, odbor, pokana etj. Pavarësisht zhvillimeve teknologjike, gjuha e shkruar është mjeti më i mirë për të siguruar komunikimin midis brezave, për të përcjellë përvojën nga brezi në brez. Për këtë arsye, ajo duhet të ruajë njëjtësinë e normës drejtshkimore, përndryshe, pas tre ose katërqind vjetësh, këto radhë që po shkruhen sot këtu, do të mund të lexohen vetëm nga filologët e specializuar.

Si përfundim pajtohem me citimin e Kolec Topallit, ku thotë: “Një komb-një gjuhë që na bashkon të gjithë shqiptarët si në Kosovë, Maqedoni, Çamëri dhe në diasporë”.⁶

⁶ K. Topalli- citim në një emision special në RTK, që është marrë nga Konferenca gjuhësore e mbajtur me datën 15-17 dhjetor 2010 në Durrës.

IV. GJUHA DHE LETËRSIA, PËRKTHIMTARIA

